

GRAMATIKA ARAPSKOG JEZIKA – DR. ŠAĆIR SIKIRIĆ, MUHAMED PAŠIĆ, MEHMED HANDŽIĆ – ČETRDESET GODINA OD POSLEDNJEG IZDANJA

Zehra ALISPAHIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka
zehra.alispahic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Rad podsjeća na vrijeme, kulturološke i historijske okolnosti u kojima je pokrenuta inicijativa, raspisan poziv, te u kojima su precizirani uvjeti i donijeta odluka Ulema-medžlisa da se krene u realizaciju projekta pisanja *Gramatike arapskog jezika* za niže razrede medresa i srodnih srednjih škola. Na sjednici Ulema-medžlisa od 3. oktobra 1934. godine zaključeno je da se izrada navedenog udžbenika povjeri eminentnim znanstvenicima na polju orijentalne filologije, prevodiocima i istaknutim i društveno angažiranim intelektualcima, dr. Šaćiru Sikiriću, nastavniku i direktoru Šerijatske sudačke škole, Muhamedu Pašiću, direktoru Šerijatske gimnazije i Mehmedu Handžiću, muderrisu i direktoru Gazi Husrev-begove medrese. Recenzija je povjerena Ahmedu Mehmedbašiću i Ahmedu Bureku. Godinu i pol je trajao timski rad na izradi *Gramatike*. Donijeta je odluka da se rukopis odmah da u štampu Državnoj štampariji u Sarajevu, kako bi već školske 1937. godine bio dostupan učenicima medresa i drugih srodnih srednjih škola. Od 1936. godine, kada je prvi put štampana, *Gramatika arapskog jezika* autora dr. Šaćira Sikirića, Muhameda Pašića i Mehmeda Handžića doživjela je tri službena izdanja, posljednje 1984. godine.

Ključne riječi: arapski jezik, gramatika arapskog jezika, udžbenici, medrese, šerijatska gimnazija

Uvod

Važnost arapskog jezika u kontekstu izučavanja islamskih znanosti jasno je pozicionirala njegovu ulogu u odgojno-obrazovnom sistemu tokom osmanske i austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, ali i u

zemljama u širem okruženju. Ono što je korišteno u drugim dijelovima islamskoga svijeta u kontekstu izučavanja arapskog jezika, u tradicionalnim školama, korišteno je i u Bosni i Hercegovini.¹ Prvi domaći pokušaj pisanja udžbenika arapskog jezika

vezuje se za 1052. h. g. (1642/43) i Ismā'ila 'Abdul-Kemāla iz Travnik. Svoje djelo je nazvao *En-Nemliyya – النمليية في إظهار القواعد الصرفية والنحوية* uz obrazloženje da ga je pisao i pored svoje male spreme i velikog truda, poput mrava koji stalno radi, iako je male snage. (Mušić, 1958:39-54)

Našu prvu gramatiku arapskog jezika napisao je Ibrahim Hakkī

¹ O udžbenicima arapskog jezika u nastavi u različitim periodima vidi u:

Trnka-Uzunović, 2021:41-66; Alispahić, 2023:3-11.

Repovac u drugoj polovini 19. stoljeća. Nažalost, gramatika je ostala u rukopisu koji je izgubljen. Osim prve domaće gramatike arapskog jezika, Ibrahim Hakkī Repovac napisao je i jednu *Hrestomatiju arapskih tekstova* 1889. godine koja nije štampana, ali jeste litografisana u stotinjak primjeraka. Pored gramatike arapskog jezika i hrestomatije arapskih tekstova, Ibrahim Hakkī Repovac je autor i jedne *Elif-ba* početnice po kojoj je neko vrijeme rađeno u mektebima.²

Udžbenik arapskog jezika Alije Kadića i Alije Bulića (Kadić i Bulić, 1907), profesorā na klasičnim gimnazijama u Sarajevu i Mostaru, objavljen je 1907. u Zemaljskoj štampariji i Islamskoj dioničkoj štampariji pod naslovom *Gramatika i vježbenica arapskog jezika*. *Gramatika* je imala 46 lekcija i 92 vježbe na arapskom i bosanskom jeziku. Uvedena je u program arapskog jezika u svim školama u kojima je izučavan arapski jezik. Po ovom udžbeniku arapski jezik se predavao do 1936. godine. Kada je tiraž ovog udžbenika u potpunosti rasprodan, započinju planske aktivnosti Ulema-medžlisa na izradi nove gramatike arapskog jezika koju će opet pisati domaći autori.

Kako je nastajala *Gramatika arapskog jezika* autorā Sikirića, Pašića i Handžića?

Kroz prisjećanje na *Gramatiku arapskog jezika* autorā Šaćira Sikirića, Muhameda Pašića i Mehmeda Handžića vidljiv je kontinuitet institucionalnog izučavanja arapskog jezika na prostorima Bosne i Hercegovine i institucionalne brige Islamske zajednice ovih prostora za nastavne planove i programe i relevantnu udžbeničku literaturu u nastavi arapskog jezika, ali i insistiranje na timskom radu, zakonskim procedurama i naučnim kompetencijama domaćih autorā udžbeničke literature.

Gramatika arapskog jezika autora Šaćira Sikirića, Muhameda Pašića i Mehmeda Handžića prvi put je objavljena 1936. godine u izdanju Vakufske direkcije u Sarajevu. Na drugoj stranici prvog izdanja stoji istaknuto:

“Ovaj je udžbenik izrađen po nalogu Ulema-medžlisa u Sarajevu prema programu koji je sastavila naučna anketa. Rukopis udžbenika su pregledali i ispravili stručnjaci pa je zaključkom Odbora Naiba I.V.Z u Sarajevu br. pov. 94/36 odobren za upotrebu u nižim razredima medresa i sličnih srednjih škola.” (Sikirić, Pašić, Handžić, 1936)

Aktivnosti oko izdavanja udžbenika arapskog jezika pokrenute su još 1933. godine i vodio ih je Ulema-medžlis u Sarajevu. Putem raspisa u decembru 1933. godine Ulema-medžlis je zamolio neke poznavaoce arapskog jezika da mu u najkraćem izlože prijedloge i kostur jedne gramatike i vježbanke arapskog jezika na osnovu kojeg će Ulema-medžlis raspisati konkurs za izradu udžbenika arapskog jezika za niže razrede medrese, a koji bi se predložio i za niže razrede Šerijatske gimnazije u Sarajevu i Velike medrese u Skoplju. (Ramić, 1999:226)

Po objavljenom raspisu i pristiglim prijedlozima koje su slali nastavnici arapskog jezika, Ulema-medžlis je izradio elaborat o ovom predmetu i zaključio da se održi šira sjednica na kojoj bi se raspravljalo i detaljno razmotrilo ovo pitanje. Cjelodnevna sjednica je održana 15. augusta 1934. godine u prostorijama Ulema-medžlisa, a njoj su prisustvovali: Salim-ef. Muftić, predsjednik, Šaćir-ef. Mesihović, Šukri-ef. Alagić, hfz. Ahmed-ef. Mehmedbašić, dr. Šaćir-ef. Sikirić i h. Mehmed-ef. Handžić u svojstvu zapisničara.³ Na sjednici su iznijeta različita mišljenja i stavovi u pogledu strukture, sadržaja i obima gramatike. Ahmed Mehmedbašić je tražio da se

u čitanku unesu i radovi koji nisu čisto vjerskog karaktera uz obrazloženje da u čitanku treba da uđu svi radovi arapske literature, a ne samo vjerski. Preovladalo je mišljenje da je nužno što prije pristupiti izradi udžbenika koji će pisati domaći autori i respektabilni poznavaoce arapskog jezika te je zaključeno da:

- 1) Ulema-medžlis izabere tri stručna lica koja bi zajednički izradili udžbenik: *Arapsku gramatiku i sintaksu sa vježbenicom* (Fokus je bio na timskom radu i kompetencijama autora. op. autora);
- 2) Po izvršenoj izradi udžbenik treba da pregleda i usvoji naročita stručna komisija (Kako bi se dobile relevantne recenzije! op. autora).⁴

Skica za izradu nove *Gramatike arapskog jezika*

Zanimljivo je da se na sjednici razgovaralo do detalja o budućem udžbeniku (gramatici) arapskog jezika koji su trebali biti nužna smjernica autorima pri pisanju udžbenika pa je kroz Zapisnik sa sjednice jasno istaknuto:

- da udžbenik obuhvata cijelo gradivo arapske gramatike i sintakse u obimu koji odgovara nastavnom planu i programu arapskog jezika u četiri niža razreda Gazi Husrev-begove medrese;
- da sve partije gramatike budu osvjetljene s dovoljnim brojem primjera;
- da se udžbenik radi po uzoru modernih arapskih i evropskih gramatika arapskog jezika;
- da se po mogućnosti gradivo arapske gramatike obrađuje paralelno s gradivom gramatike našega jezika;
- da se pri izradi vježbenice pazi da u vježbama koliko je

² O prvoj gramatici arapskog jezika u povodu 125 godina od njezinog nastanka vidi u: Repovac, 2017.

³ AIZBIH, Ulema-medžlis u Sarajevu: Zapisnik sjednice g. g. članova za izradu arapske gramatike i vježbenice,

Sarajevo, 15, august 1934, str. 1, signatura: V-50-92/1934.

⁴ Ibid., str. 3.

moguće budu zastupljene sve vrste arapske literature;

- da se u vježbenici kod vježbi naznači gramatička jedinka koja je u dotičnoj vježbi primjenjivana;
- da se u trećem i četvrtom razredu, umjesto vježbi, uvedu lakši, a onda postepeno teži odlomci izabrani iz raznih radova arapske literature;
- da se radi vježbanja u čitanju bez vokala postepeno ispuštaju vokali;
- da se za svaku vježbu prvog i drugog razreda donesu nepoznate riječi posebno, a da to za treći i četvrti razred nije potrebno. Dovoljno je da pri kraju vježbanke bude rječnik u kome će se nalaziti sve riječi koje su u vježbama i gramatici upotrijebljene, i one za I i II i one za III i IV razred.⁵

Prema ubrzanom i planiranom proceduri, na sjednici 16. augusta 1934. godine Ulema-medžlis je u cijelosti usvojio navedene zaključke konferencije, a na sjednici 3. oktobra 1934. godine zaključeno je da se izrada navedenog udžbenika, prema izloženoj osnovi, povjeri istaknutim znanstvenicima na polju orijentalne filologije i društveno angažiranim intelektualcima koji su obavljali istaknute i odgovorne funkcije unutar odgojno-obrazovnog sistema Islamske zajednice toga vremena i vrsnim pedagogima: dr. Šaćiru Sikiriću, direktoru i nastavniku Šerijatske sudačke škole, Muhamedu Pašiću, direktoru Šerijatske gimnazije, i Mehmedu Handžiću, muderrisu i direktoru Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu.⁶ Recenzija je, prema zaključku Ulema-medžlisa, povjerena Ahmedu Mehmedbašiću i Ahmedu Bureku.

Godinu i pol je trajao timski rad na izradi *Gramatike* te je odbor Naba za Islamsku vjersku zajednicu na svojoj sjednici od 26. aprila 1936. godine pod brojem 94. usvojio *Gramatiku i vježbenicu arapskog jezika* koju su sastavili dr. Sikirić, Pašić i Handžić

kao udžbenik arapskog jezika u medresama i nižim razredima srednjih stručnih škola u kojima se izučava arapski jezik. Donijeta je odluka da se rukopis odmah da u štampu Državnoj štampariji u Sarajevu, kako bi već školske 1937. godina bio dostupan učenicima medresa i drugih srednjih škola. Zaključeno je da se rad štampa u dva dijela: *Prvi dio Gramatika i vježbenica sa rječnikom* u 6.000 primjeraka i *Drugi dio Sintaksa i čitanka sa rječnikom* u 5.000 primjeraka. Na sjednici je zaključeno da se izda priznanje i topla zahvalnost autorima i recenzentima ovog vrlo korisnog i uspjelog udžbenika za sve one koji uče arapski jezik i teološke predmete. (Ramić, 1999:228)

Kakva je bila recepcija

Gramatike arapskog jezika autora Sikirića, Pašića i Handžića?

Pojavu *Gramatike arapskog jezika* autora dr. Sikirića, Pašića i Handžića ozvaničio je *Glasnik IVZ* oglasima u brojevima od 1. do 3. a u broju 8. *Glasnika* iz 1937. godine dat je kraći prikaz *Gramatike*. (Gramatika arapskog jezika..., 1937:256) U prikazu se govori o tradiciji izučavanja arapskog jezika u Bosni i Hercegovini i o arapskom jeziku kao svojevrsnoj poveznici Bošnjaka s ostatkom muslimanskog ummeta. Uz činjenicu da je Bosna i Hercegovina u svojoj povijesti imala veliki broj istaknutih znalaca arapskog jezika koji su na ovom jeziku pisali i stvarali značajna naučna i književna djela, autori prikaza ističu kako je došlo do reduciranja odgojno-obrazovnih ustanova u kojima se izučava arapski jezik pa je njegovo izučavanje svedeno samo na medrese, Šerijatsku gimnaziju i Višu islamsku šerijatsku teološku školu. Ističe se nasušna potreba za dobrim udžbenikom budući da se prethodni (Kadić-Bulić) već odavno rasprodao. Zanimljiva je sljedeća opaska u prvom prikazu:

“Bilo bi dosta smiono kritikovati ovo izdanje, kad se zna da su mu autori, kojih se školovanje od

početnog do završnog kretalo na tom terenu, pored toga i dugogodišnji nastavnici arapskog jezika, pa su iz iskustva vidjeli nedostatke dosadašnjih udžbenika kojima su se mogli služiti. Obje knjige imaju lijepo raspoređeno gradivo, za niže medrese možda i preopširno (ako se uzmu u obzir oni muderrisi kojima je gramatička terminologija u ovoj knjizi strana), a čitanka je sistematski uređena od vokaliziranog teksta sa laganim prelazima do *ibare*. Jedino bi se možda moglo prigovoriti transkripciji arapskih slova u latinicu, kod tumačenja izgovora, jer bi praktičnije bilo označiti ق slovom *q*, ج slovom *dž*, س sa *x*, ع sa , da bi se izbjegle brojne tačke, a u čitanci se moglo umetnuti nešto štiva iz prirodnih znanosti.” (Gramatika arapskog jezika..., 1937:256-257)

Gramatika arapskog jezika autora dr. Sikirića, Pašića i Handžića posljednji put je objavljena 1984. godine u izdanju Starješinstva IZ SRBiH, Hrvatske i Slovenije u Sarajevu i doživjela je ukupno pet izdanja. U povodu izlaska iz štampe petog izdanja gramatike dr. Ahmed Smajlović je u svom predgovoru zabilježio da je ova gramatika i pedeset godina nakon svoga prvog štampanja, najrasprostranjeniji, najpoznatiji i najopširniji priručnik za učenje arapskog jezika, za upoznavanje s kur'anskim jezikom, za uvođenje studenata i učenika u islamske znanosti; akaida, tefsira, hadisa, sire, islamske povijesti, fikha, islamske filozofije i drugih islamskih nauka, a istovremeno i njihovog upoznavanja sa islamskim svijetom uopšte. Dr. Smajlović u svom osvrtu ističe da su autori uspjeli sjediniti svoje znanje, iskustvo i želje, te da spajajući tradicionalno, izvorno i moderno predaju našoj javnosti, školstvu i kulturi jedan uistinu značajan, dobar i svrsishodan udžbenik arapskog jezika. (Sikirić, Pašić, Handžić, 1984)

⁵ Ibid, str. 3.

⁶ O dr. Šaćiru Sikiriću, Muhamedu Pašiću i Mehmedu Handžiću više vidi u: Mehmedović, 2018:462-463, 416 i 228-229.

Predajući *Gramatiku arapskog jezika* po peti put javnosti⁷ ovih prostora, pedeset godina nakon njezinog prvog izlaska iz štampe, dr. Ahmed Smajlović je još prije četrdeset godina kazao:

”...da se imala namjera, radi lakše upotrebe, prerasporediti bogato gradivo gramatike autora Sikirića, Pašića, Handžića, presistematiizovati methodske jedinice i preurediti ih za sadašnju upotrebu, proširiti vježbeničko štivo i obogatiti ga savremenim pristupom učenja jezika uopšte, a arapskog posebno.” (Smajlović, 1984)

U svom osvrtu na *Gramatiku arapskog jezika*, izdanje iz 1984. godine, Jusuf Ramić ukazuje na protokol njezinog nastajanja, ali i na određene nedostatke u samom tekstu i primjerima. Zaključujući svoj prikaz u *Islamskoj misli*, on piše:

”Mišljenja smo da bi trebalo prestatati sa ovim reprintima i izdati jedno kritičko izdanje ove gramatike u kojoj bi ‘njeno bogato gradivo, radi lakše upotrebe, bilo preraspoređeno, methodske jedinice presistematiizovane i preuređene, a vježbe proširene i obogaćene’ tekstovima iz klasične i savremene arapske književnosti.” (Ramić, 1984:43-45)

Zbog kratkoće vremena to nije učinjeno pedeset godina nakon prvog izdanja, ali moramo sa žalošću kazati, nije ni poslije četrdeset godina. Treba spomenuti da je ova gramatika dugo korištena kao zvanični udžbenik za arapski jezik u Prvoj gimnaziji u Sarajevu. Godinu nakon Sarajevskog procesa, 1984. godine, upotreba gramatike razmatrana je i na sastancima tadašnjeg Saveza komunista. Proglašena je “šovinsitičkom literaturom”, a ubrzo i zabranjena za upotrebu u ovoj školi. Valja istaći i to da je Arapski jezik, pred samu agresiju na Bosnu i Hercegovinu, u Prvoj gimnaziji u Sarajevu, nakon što se izučavao desetljećima, ukinut.

⁷ Službeno su evidentirana tri izdanja. Dva su bila samo reprint.

Ove 2024. godine, kada se obilježava četrdeset godina od njezinog posljednjeg izdanja, prema “Tezki-retnami” Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 2023. godine obilježeno je 130 godina od rođenja Šaćira Sikirića. Međutim, ono što je sigurno i što je tada istakao dr. Smajlović: “Ko, i ovakvu gramatiku, njen prvi i drugi dio bude dobro savladao, sigurno će se u svom daljem proučavanju moći služiti izvornim udžbenicima pisanim na arapskom i za arapski jezik.”

Sadržaj i struktura *Gramatike arapskog jezika* autora dr. Sikirića, Pašića i Handžića

Gramatika arapskog jezika autora dr. Sikirića, Pašića i Handžića urađena je u dva dijela. Prvi je dio gramatika i vježbenica s rječnikom, a u drugom dijelu je sintaksa i čitanka s rječnikom. (Sikirić, Pašić, Handžić, 1981) Prvi dio *Gramatike arapskog jezika*, kako autori ističu u uvodu, sadrži gradivo koje će se obrađivati u prvom i drugom razredu medresa i njima srodnih škola. Na trinaest stranica prezentiran je uvod u arapsko pismo s najvažnijim fonetskim i grafijskim karakteristikama. Od dvadeset i prve do stotinu osamdeset i prve stranice je poglavlje gramatike gdje su obrađene teme:

Podjela riječi: ime ili nomen (imena, pridjevi, zamjenice, brojevi); glagol ili verbum (osnovni i prošireni glagoli, konjugacija glagola, glagolska vremena, glagolski načini, pomoćni glagoli, nepravilni glagoli, infinitiv, glagolski pridjevi, glagolske imenice); čestica ili partikula (prijedlozi, prilozima, veznici i uzvici).

Svako od ovih poglavlja donosi i druga potpoglavlja. Gradivo je prezentirano na bosanskom jeziku uz navođenje karakteristične stručne terminologije na arapskom jeziku. Primjeri koji ilustriraju pojedine gramatičke dionice i karakteristične paradigme navedeni su na arapskom jeziku uz prijevod na bosanskom jeziku.

Na četrdeset stranica je smještene vježbenica sa sedamdeset vježbi

prevođenja s arapskog na bosanski i obrnuto, različite dužine. Vježbe nisu dijaloškog tipa. U njima su navedeni primjeri rečenica koje prate određeno gramatičko gradivo. Ponekad su to korisne fraze iz svakodnevnice, nekada su to mudrosti i izreke a nekada kur’anski ajeti ili hadisi. Nakon vježbi na četrdeset strana nalazi se rječnik za svaku od vježbi posebno s novom i specifičnom leksikom koja je sadržana u vježbi, bilo da je riječ o vježbi prevođenja s arapskog ili s bosanskog jezika.

Abecedni, kako je naslovljeno, srpskohrvatsko-arapski rječnik, nalazi se na dvadeset stranica prvog dijela *Gramatike*. Prije sadržaja, autori *Gramatike*, uredno na tri stranice (izdanje *Gramatike* za 1981. godinu), navode štamparske greške prema stranicama, redu i njihovu ispravnu varijantu.

U drugom dijelu *Gramatike arapskog jezika*, koji je namijenjen za treći i četvrti razred medresa i njima srodnih srednjih škola, prezentirano je gradivo sintakse i čitanka.

Teoretski dio na stotinjak strana tretira sintaksu imena, sintaksu glagolskih oblika, sintaksu čestica i rečenicu. Slijedi rječnik poredan abecednim redom (sve riječi u jednini ili množini, izvedene ili neizvedene promatrane su samostalno i tako poredane). Glagoli su abecedno poredani prema svojim glagolskim imenicama. Uz glagolsku imenicu naveden je perfekt i uz njega prijedlog ako se glagol upotrebljava s prijedlogom, a kod glagola prve vrste naveden je vokal srednjeg suglasnika u imperfektu da se označi u koji razred prve vrste navedeni glagol spada.

Nakon rječnika, na osamdeset strana dolazi čitanka (كتاب المطالعة) sastavljena od sedamdeset i jednog teksta različite tematike i dužine i poredanih s desna na lijevo u *Gramatici*. Tekstovi u čitanci predstavljaju zaokružene tematske cjeline, primjerene dužine, rijetko duži od jedne stranice. U njima su basne, poglavlja o osnovama vjere, fragmenti iz života pojedinih halifa, hutbe poznatih historijskih

ličnosti, fragmenti iz života velikih gramatičara, historija važnih historijskih spomenika i ustanova, fragmenti iz *Putopisa* Ibn Batute, opisi važnih mjesta za historiju islama, fragmenti iz *1001 noći* i sl.

U predgovoru prvog izdanja iz 1936. godine autori ističu da su koristili tradicionalnu literaturu za učenje arapskog jezika, *Al-Amṭila*, *Al-Bināʾ*, *Al-Maqṣūd*, *Al-ʿAwāmil* i *Iḥbār Al-ʿAsrār* Muhameda Birgevija te *Qarwāʾid al-luġa al-ʿarabiyya* Hafnija Nasifa, *Ġāmiʿ al-durūs al-ʿarabiyya* od Mustafe Galajinija, *Gramatiku* i *vježbenicu arapskog jezika* Bulić-Kadića, neke njemačke gramatike arapskog jezika poput Hardera, Gaspari Mullera, Wahrmunda i dr.

Pri izradi Vježbenice i Rječnika pomagali su se djelima: *مجاني الأدب I sv.*, *القراءة الرشيدة II, III i IV sv.*, *المطالعة الأولية*, *تاريخ ابن خلدون*, *رحلة ابن بطوطة*, *المنتخب من أدب العرب* te arapskom hrestomatijom Arnolda (*Chrestomathia arabica* autora A. Arnolda).

U vremenu koje je uslijedilo neki arabisti našega podneblja imali su kritičke osvrte na ovaj udžbenik, brojale su se greške, ali je udžbenik trajao i vršio svoju misiju. Udžbenik je pratio tradicionalni pristup u prezentiranju i obradi gradiva, upotrebu bosanskog jezika u pojašnjenju gramatičkih pravila pa su tako u nastavi i dalje primjenjivane tradicionalne metode bazirane na frontalnom obliku nastave i prevodilačkom pristupu. Sve to, dakako, bilo je u skladu s tada vladajućim

tehničko-tehnološkim dostignućima u audio-vizualnoj prezentaciji sadržaja koji su bili dostupni. Vjerujemo da je *Gramatika arapskog jezika* autora dr. Sikirića, Pašića i Handžića bila dodatno inspirativna za kasnije gramatike domaćih autora: *Udžbenik arapskog jezika* Besima Korkuta iz 1952. godine (za 1. i 2. razred gimnazije) u izdanju IK Veselin Masleša (Korkut, 1952), *Udžbenik savremenog arapskog jezika sa vježbankom i rječnikom* Rade Božovića iz 1984. godine u izdanju Starješinstva IZ BiH, Hrvatske i Slovenije (Božović, 1984), *Priručnika arapskog jezika I i IV* Omera Nakičevića i Munira Ahmetspahića iz 1989. godine u izdanju Vrhovnog islamskog starješinstva kao zvanični udžbenici arapskog jezika u medresama (Nakičević i Ahmetspahić, 1989), *Udžbenici arapskog jezika za I, II, III i IV razred medrese* Ahmeda Halilovića iz 1997. godine u izdanju Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, kao zvanični udžbenici arapskog jezika u medresama. Udžbenici su štampani u više izdanja (Halilović, 2000) i još su u upotrebi u višim razredima medresa. I, na kraju, kapitalni rad Teufika Muftića *Gramatika arapskog jezika* iz 1999. godine u izdanju Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta i Izdavačke kuće "Ljiljan" zaokružio je napore domaćih arabista na pisanju gramatika arapskog jezika tokom dvadesetog stoljeća.

Zaključak

S vremenske distance od devedeset godina od prvog i četrdeset godina od posljednjeg izdanja *Gramatike arapskog jezika* možemo kazati da je ovaj udžbenik ispunio svoju misiju u vremenu i prostoru u kojem je nastajao. Brojne su generacije arabista ovih prostora i regiona na njegovim osnovama stjecali svoja bazna znanja iz arapskoga jezika uz napomenu da su, ipak, i pored uloženog truda, ostajali uskraćeni komunikacijskih kompetencija na arapskom jeziku. Razloge treba tražiti u činjenici da učenje arapskog jezika na prostorima Bosne i Hercegovine i regiona nije bilo zasnovano na preciziranim ishodima učenja i razvijanju baznih jezičkih vještina u učenju i podučavanju stranih jezika, što je i ovom udžbeniku nedostajalo, a što je opet razumljivo s obzirom na tada vladajući historijski, kulturološki i odgojno-obrazovni kontekst. Ostaje ono što je dr. Ahmed Smajlović zabilježio 12. novembra 1984. godine u predgovoru izdanja za 1984. godinu: "Sigurni smo da danas ne postoji nijedan poznavalac arapskog jezika na prostorima Balkana, a niti ijedan naš orijentalista koji kroz ovo stoljeće nije učio arapski jezik iz ovog udžbenika, ulazeći u tajne kur'anskog i hadiskog jezičkog stila, upoznavajući se sa njegovom poezijom, prozom i bogatstvom, i, naravno, zaljubljujući se u njegovu kulturu, misao i ljepotu."

Literatura

- AIZBIH, Zapisnik sjednice članova za izradu arapske gramatike i vježbenice, Sarajevo, 15. august 1934., signatura: V-50-92/1934.
- Alispahić, Zehra (2022). "Iskustva online nastave arapskog jezika za vrijeme pandemije". *Novi Muallim*, XXIII, 89, 24-35.
- Božović, Rade (1988). *Udžbenik savremenog arapskog jezika sa vježbankom i rječnikom*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije.
- Halilović, Ahmed (2000). *Udžbenik arapskog jezika 1, 2, 3, 4. medrese*. Sarajevo: El-Kalem.
- Kadić, A., Bulić, A. H. (1907). *Gramatika i vježbenica arapskog jezika*. Sarajevo, Mostar: Naklada pisaca.
- Korkut, Besim (1952). *Gramatika arapskog jezika za I i II razred klasične gimnazije*. Sarajevo: Svjetlost.
- Mehmedović, Ahmed (2020). *Leksikon bošnjačke uleme*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.
- Muftić, Teufik (1999). *Gramatika arapskog jezika*. Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Izdavačka kuća "Ljiljan".
- Mušić, Omer (1958). "En-nemliyye fi 'izhāri-l-qawā'di Ṣ-Ṣarfiyye we n-naḥwiyye". *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda*

- pod turskom vladavinom, 6-7, 39-54.
- Ramić, Jusuf, (1984). "Još jedno izdanje Sikirićeve gramatike arapskog jezika". *Islamska misao*, 71, 43-45.
- Ramić, Jusuf (1999). *Obzorja arapsko-islamske književnosti*. Sarajevo: El-Kalem.
- Repovac, Ibrahim Haqqī (2017). *Hrestomatija arapskih tekstova – U povodu 125 godina od njezinog nastanka*. Priredio: Jusuf Ramić, Sarajevo: Dobra knjiga.
- Sikirić, Šaćir, Pašić, Muhamed, Handžić, Mehmed (1936). *Gramatika arapskog jezika, I dio: Gramatika i vježbenica sa rječnikom i II dio: Sintaksa i čitanka sa rječnikom za niže razrede medresa i srednjih škola*. Sarajevo: Vakufska direkcija u Sarajevu.
- Sikirić, Šaćir, Pašić, Muhamed, Handžić, Mehmed (1981). *Gramatika arapskog jezika, I dio: Gramatika i vježbenica sa rječnikom i II dio: Sintaksa i čitanka sa rječnikom*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, SR Hrvatskoj i SR Sloveniji.
- Smajlović, Ahmed (1984). Predgovor u *Gramatika arapskog jezika, I dio: Gramatika i vježbenica sa rječnikom i II dio: Sintaksa i čitanka sa rječnikom*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, SR Hrvatskoj i SR Sloveniji.
- Younis, H., Bešlija, S., Nametak, M., Trnka-Uzunović, A., Softić, M., Babović, Dž., Jahić, M. (2021). *Arapski jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Kulturni centar "Kralj Fahd", Sarajevo.

الموجز

زهرة عليسباهيتش كلية الدراسات الإسلامية جامعة سراييفو
قواعد اللغة العربية د. شاکر سيکيريتش، محمد باشيتش، محمد
خانجيتش أربعون عاما على الإصدار الأخير

يُذكر المقال بالظروف الزمانية والثقافية والتاريخية التي انطلقت فيها المبادرة، وصدرت الدعوة، وحددت الشروط، وصدر قرار مجلس العلماء ببدء تنفيذ مشروع تأليف كتاب في قواعد اللغة العربية للصفوف الدنيا من المدارس الشرعية والمدارس الثانوية المشابهة. في جلسة مجلس العلماء المنعقدة في 3 من أكتوبر سنة 1934، تقرر أن يوكل تأليف الكتاب المدرسي المذكور إلى علماء بارزين في مجال فقه اللغات الشرقية والمترجمين والمثقفين البارزين والمفكرين الاجتماعيين، وهم شاکر سيکيريتش، مدرس ومدير مدرسة القضاء الشرعي، ومحمد باشيتش، مدير الثانوية الشرعية، ومحمد خانجيتش، مدرس ومدير مدرسة الغازي خسرو بك. وعُهد بالمراجعة إلى أحمد محمد باشيتش وأحمد بوريك. وقد استغرق العمل الجماعي عاما ونصف لتأليف كتاب القواعد. وسرعان ما صدر القرار بطباعة المخطوطة في المطبعة الحكومية في سراييفو، حتى يصبح متاحا لطلاب المدارس الإسلامية والمدارس الثانوية الأخرى المشابهة، في وقت مبكر من العام الدراسي 1937. ومنذ أول صدور لهذا الكتاب في عام 1936، شهد كتاب قواعد اللغة العربية، من تأليف د. شاکر سيکيريتش، ومحمد باشيتش ومحمد خانجيتش، ثلاث طباعات رسمية، كان آخرها في عام 1984.

الكلمات الرئيسية: اللغة العربية، قواعد اللغة العربية، الكتب المدرسية، المدارس الإسلامية، الثانوية الشرعية.

Summary

ARABIC GRAMMAR BY DR. ŠAĆIR SIKIRIĆ,
MUHAMED PAŠIĆ AND MEHMED HANDŽIĆ –
FORTY YEARS AFTER THE LAST EDITION

Zehra Alispahić

This article recollects the time, cultural and historical circumstances, of this publication, from the first initiative, public invitation, setting the conditions and the final decision of the Majlis of the IC to start the project *Gramatika arapskog jezika*. The decision to entrust this project to eminent scholars in the field of oriental philology, renowned interpreters and prominent intellectuals engaged in social development, Dr Šaćir Sikirić, professor and the director of Sharia Law School, Muhamed Pašić, director of Sharia law Gymnasium, and Mehmed Handžić, mudarris and director of Gazi Husrevbey Madrasa, was brought at the session of the Ulama-majlis held on October 3rd 1934. Ahmed Mehmedbašić and Ahmed Burek were selected to write a review of the textbook. These scholars were engaged in this project for a year and a half. The decision was made to deliver the manuscript straight after its completion for publishing at State Press in Sarajevo, thus to have a textbook ready for the academic 1937, for the students of Madrasa and other related schools. Since its first edition in 1936, *Gramatika arapskog jezika*, by Dr. Šaćir Sikirić, Muhamed Pašić and Mehmed Handžić, has seen three official editions, the last was in the year 1984.

Keywords: Arabic language, Arabic Grammar, textbooks, madrasa, Sharia Law Gymnasium